

Történeti pragmatika a magyar történeti nyelvészetben

Gondolatok tudománytörténeti apropóból

Sárosi Zsófia

ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék

Összefoglaló

Írásomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy az itthoni tudományos életben bő húsz éve megjelent történeti pragmatika hozott-e pozitív változást a magyar történeti nyelvudományban. A kérdésfeltevést egy vázlatos, teljességre nem törekvő áttekintés követi a kétezres évek eleje óta megjelent, a történeti pragmatikai (és főleg a történeti szociopragmatikai) elméleti keretet és szemléletmódot részben vagy egészében alkalmazó munkákról. Bár a nyelvi jelenségek funkcionális vizsgálata változó mértékben eddig is jelen volt a klasszikus magyar nyelvtörténetben, úgy gondolom, hogy a nyelvhasználatot a középpontba helyező pragmatika elméletei és nézőpontja a mennyiségi és minőségi előrelépés lehetőségét hozta magával ebben is. Néhány példa rövid bemutatásával ezt a véleményemet támasztom alá, abban a meggyőződésben, hogy a történeti pragmatika az egyik fontos tényezője a magyar nyelvtörténet megújulásának.

Kulcsszavak: történeti pragmatika, történeti szociopragmatika, magyar történeti nyelvudomány, megújulás

1. Bevezetés

A történeti pragmatikához, ehhez a viszonylag új tudományterülethez, számos irányból érkehetnek a kutatók, de leginkább – nem meglepő módon – a (szinkrón) pragmatika és a történeti nyelvészet felől. A „hagyományos” magyar nyelvtörténeti iskolán szocializálódott nyelvészként vezettem én magam is az előírt tudományos feladataimat, legfőképpen a grammatikatörténet területén. Bár kezdettől a nyelvhasználatot érintő kérdések érdekeltek leginkább, ezek kutatása a szabadidős tevékenységek körébe soroltatott; már csak azért is, mivel akkoriban a sokak által osztott vélemény az volt, hogy „igazi nyelvész a grammatikával foglalkozik”.

Aztán 2002 őszén felfedeztem, hogy a nyelvhasználat-történet elméleti és gyakorlati tudományát – egy pár éve, hivatalosan 1995 óta – már művelik külföldön, széles körben elismert és dinamikus fejlődő tudományterület, saját folyóirattal (*Journal of Historical Pragmatics*), és a neve történeti (szocio)pragmatika. Itt szükséges némi terminológiai magyarázat: akkoriban még az új diszciplína meghatározásaiból és gyakorlati alkalmazásaiból is az látszott, hogy a történeti pragmatika egyenlő a történeti szociopragmatikával, így én is szinonimákként használtam a terminusokat. A történeti pragmatika hivatalos születési évében, 1995-ben, a *Historical Pragmatics* című kötet bevezetőjében a szerzők így definiálják az új tudományterületet: „A történeti pragmatika a nyelvi szerkezet olyan változásaival foglalkozik,

amelyeket a társadalmi szerkezet változásai következtében fellépő kommunikációs szükségletek hívnak elő” (Jacobs–Jucker 1995: 6). A dinamikus fejlődésnek köszönhetően pár év múlva már világossá vált, hogy a történeti pragmatika ennél sokkal szélesebb területet ölel fel, így egyre több ágra válik szét, és ezek közül egy a történeti szociopragmatika (Sárosi 2015a: 133).

A továbbiakban elsősorban a hozzám legközelebb álló történeti szociopragmatika hazai megjelenésének történetét tekintem át röviden.

Miután a külföldi szakirodalomból és később Maitz Péter két írásából (Maitz 2000; Maitz–Molnár 2001) tudomást szereztem a történeti pragmatika létezéséről, 2003-ban megírtam a saját tanulmányomat *Történeti szociopragmatika – magyar nyelvtörténet más megközelítésben* címmel (Sárosi 2003). Abban a cikkben két kérdést tettem fel: 1) Szükség van-e a magyar nyelvtörténet másfajta megközelítésére? 2) Mi a történeti szociopragmatika (azaz akkor még: történeti pragmatika)?

Választ is adtam a kérdéseimre: 1) igen, szükség van rá – természetesen megindokolva, hogy miért (Sárosi 2003: 435–440); 2) arról, hogy akkoriban hogyan határozta meg a szakirodalom a történeti pragmatika mibenlétét l. fentebb. Az azóta eltelt időszakban a történeti pragmatika számos alfaja közül a történeti szociopragmatika is kapott részletes leírást és definíciót: „A történeti szociopragmatika olyan interakciókkal foglalkozik, melyek a társadalmi kontextus bizonyos megjelenési formái és egy adott történeti nyelvhasználat között zajlanak, és amelyek pragmatikai jelentéshez vezetnek. Figyelmének tárgya a nyelvhasználat az adott beszédhelyzetben, és az, hogy ezek a beszédhelyzetek hogyan hoznak létre normákat, melyeket a beszélők pragmatikai céllal alkalmaznak vagy használnak fel” (Culpeper 2010: 76). A vizsgálatoknak éppúgy tárgya az egyedi (lokális) esetek vizsgálata, mint az általános működési elvek feltárása (Sárosi 2015a: 135).

Jelen írásomban szintén két kérdést járok körül: 1) Mi történt az elmúlt 21 évben történeti pragmatika – és, részrehajlóan, elsősorban történeti szociopragmatika – ügyben a magyar történeti nyelvtudományban? 2) Ment-e a történeti (szocio)pragmatika által a magyar történeti nyelvtudomány elébb? Illetve szorosan ehhez kapcsolódóan: szükség van-e a magyar nyelvtörténeti kutatások további megújulására? Hogy ez a kérdés mennyire aktuális, nemrégiben fájoan nyilvánvalóvá vált előttem, amikor egy kiváló filológus kollégának egy szakmai véleményében ezt a zárójeles megjegyzést olvastam: „magyar nyelvtörténet – kihalóban lévő tárgy akadémikus körökben!”

2. Rövid tudománytörténet

Az összegzéssel kezdve: a korábbinál sokkal hangsúlyosabban megjelent a pragmatika mint szemléletmód és mint elméleti keret – különböző mértékben, de jelen van a magyar történeti nyelvészetben. 2015-ben az addigi eredményekről az alábbi számvetést készíthettem (Sárosi 2015a):

2004-ben Haader Lea már hivatkozik a történeti pragmatikára, és „pragmatikai háttérrel” ír történeti szintaktikai kérdésekről (Haader 2004). Haader írásán kívül jelent meg tanulmány grammatikalizációról, diskurzusjelölőkről (Dér 2008; Dömötör 2008; Schirm 2011; 2013), születtek írások a funkcionális kognitív pragmatika elméleti keretében (Çsontos–Tátrai 2008; Kuna 2011; Çsontos 2012); megjelent egy tanulmány, amely a kritikai diskurzuselemzés módszereit és szemléletét alkalmazza

magyar történeti anyagon (Majtz 2008); és kettő, amelyek történeti beszédaktus-elemzést végeznek (Koós 2008; Ilyefalvi 2010). 2014–15-ben pedig három történeti szociopragmatikai írás is megjelent (Sárosi 2014; 2015b; 2015c), és elsőként egy olyan dolgozat is, amelynek elméleti keretét a történeti szociopragmatikából kinövő történeti udvariasságkutatás adja (Németh 2014).

2015-ben megjelent a *Magyar Nyelv* folyóirat történeti pragmatikai tematikus száma, amelyben két tanulmány beszédaktusokat elemez (Krepsz 2015; Mohay 2015), egy történeti udvariasságkutatással foglalkozik (Németh 2015), egy pedig történeti kognitív-pragmatikai keretben vizsgál boszorkányperes anyagokat (Petykó 2015).

Azóta jóval több történeti pragmatikai és szociopragmatikai keretben (is) dolgozó vagy a pragmatikai szemléletmódot és elméleteket (is) valamilyen mértékben alkalmazó magyar nyelvtörténeti munka született, és nemcsak tanulmányok, hanem egyre több monográfia is. Az összes mikro- és makropragmatikai történeti vagy részben történeti kutatás áttekintéséhez jóval nagyobb terjedelem kéne, mint ami a jelen írás rendelkezésére áll, így most csak egy teljességre sem törekvő felsorolásra vállalkozom, amivel a tanulmányok sokszínűségét és változatosságát igyekszem érzékeltetni.

Diskurzusjelölőkről írt történeti vonatkozásban többek között Dér Csilla (2020), Schirm Anita (2019; 2021); grammatikai kérdés történeti szociopragmatikai szemléletű megközelítését mutatja be Mohay Zsuzsanna (2020; 2021); beszédaktusokat elemez például Varga Mónika (2015), Kocsis Zsuzsanna (2017), Bácsi Enikő (2020), Havasi Zsuzsanna (2021); a történeti udvariasságkutatás elméleti keretét és módszereit alkalmazza mások mellett Németh Luca (2016; 2021), Sárosi Zsófia (2015b; 2015c; 2016; 2017); funkcionális kognitív megközelítésben tárgyal történeti pragmatikai kérdéseket Csontos Nóra (2013), Kuna Ágnes (2017; 2019; 2024). A források zömében középmagyar kori nyelvemlékek (például boszorkánypercek, misszilisek, orvosi receptek és még sok minden más, többek között a *Történeti Magánéleti Korpusz* adattára), de az újmagyar kor is kezd „feljönni”, legalábbis a dualizmus koráig.

3. Ment-e a történeti (szocio)pragmatika által a magyar történeti nyelvtudomány elébb?

De miért is kellene előrébb mennie, megújulnia a magyar történeti nyelvészetnek? Ez kérdés volt már 2003-ban, sőt korábban is, amelyre nem volt egységes válasz a szakmában. Azok közül, akik úgy gondolták, nagyon is fontos lenne új szemléletmódokat, nézőpontokat, módszereket behozni a nyelvtörténeti kutatásokba (a korábbiak mellé, nem ellenében) Pusztai Ferencet idézném, teljes egyetértéssel: „Meggyőződésem, hogy a magyar nyelvtörténet megújításában a *nyelvhasználat* vizsgálata kulcsszerepet fog játszani.” (Pusztai 2005: 334 – kiemelés az eredetiben). Az azóta eltelt két évtizedben történtek igazolni látszanak Pusztai szavait: a nyelvhasználat kutatási fókuszba helyezésével ment elébb a magyar nyelvtörténet – de még nem eleget (lásd „kihalóban lévő tárgy”).

A másik kérdés: a pragmatika nézőpontjának, elméleteinek és módszereinek az alkalmazása a magyar nyelvtörténetben adott-e mást, többet, mint a „hagyományos”

megközelítések? Vagy jogosak voltak a kezdeti fanyalgások: „mi eddig is csináltuk ezt a nyelvtörténetben (azaz a rendszerközpontúság mellett érvényesítettük a funkcionális, nyelvhasználati szempontokat is), csak nem habosítottuk fel a gondolatainkat hangzatos elméletekkel”? És megalapozottak a félelmek: „akkor most az, amit mi csináltunk eddig, nem ért semmit?”

Valóban, a múltban is, a hagyományos, rendszerközpontú magyar nyelvtörténet-írásban is, témától és szerzőtől függően különböző mértékben és többnyire mellékszereplőként ugyan, de rendre megjelent és megjelenik a funkcionalitás és a nyelvhasználat szempontjainak érvényesítése. Most csak két klasszikust említenék: Benkő elméleti összefoglalóját a funkcionalitásról a történeti nyelvészetben (Benkő 1987) és Bárczi Géza legendás művét, *A magyar nyelv életrajzát* (Bárczi 1963). Ha ezt nézzük és Traugottnak a történeti pragmatikára adott definícióját – a történeti pragmatika „a nyelvi változás nyelvhasználaton alapuló megközelítése” (Traugott 2004: 538; idézi Taavitsainen–Jucker 2010: 5) –, akkor elsőre úgy tűnhet, mintha nem lenne lényegi különbség a korábbi magyar „hagyományos” nyelvtörténeti és a jelenkori nemzeti közti, történeti pragmatikai megközelítések között. Pedig van. Azzal, hogy a hangsúly a grammatikai rendszer felőli vizsgálatról áthelyeződik a nyelvhasználat felőli vizsgálatra, ami addig csak kiegészítő, mellékes elem volt, alapvető nézőpontváltozás is jár. Ahogyan az interdiszciplináris elméletek, elméleti keretek alkalmazásával is. Vagyis egyfelől úgy tűnik, mintha „ugyanazt mondanák” a régiek és az újak, másfelől viszont a hangsúlyeltolódásból és az elméletekből fakadóan látványos a különbség is. A kérdés már csak az, hogy ez a különbség az „öncélú, de divatos és jól eladható elméletieskedés” vagy a tényleges előrébb jutás-e a nyelv és a világ megismerésében.

A következő két példában a szerzők lényegében ugyanazt mondják, de az egyik esetben elmélet nélkül, a másikban elmélettel.

Kertész Manó az udvarias magyar beszéd történetét összegző klasszikus művében, 1931-ben így ír a *nagyságod, kegyelmed* megszólítások és a magázás kialakulása kapcsán (Kertész 1931: 114): „A beszélő nem is személyhez szól, hanem maga és a megszólított közé választófalat emel, mintha félne szavával közvetlenül megérinteni a megszólítottat. [...] Ha azt mondaná «gyere, nagyságos uram»: itt személy szól a személyhez, hozzányúl, megérinti őt; «jöjjön nagyságod»: a személy a fogalomhoz szól, a személyből szublimált harmadikhoz.” Ötven évvel később Brown és Levinson nagyhatású elméletükbe akár be is emelhetnék volna Kertész érzékeny megfigyeléseit a példaként hozott magyar *nagyságod, kegyelmed* megszólítások és a magázás létrejöttének okairól, amikor a távolító arculatról, távolító udvariasságról és az arculatfenyegetést enyhítő stratégiáról írnak (Brown–Levinson 1987).

Megszólítás és említés 16. századi misszillisekben címmel írtam 1984-ben az egyetemi doktori értekezésem, amelyben a 16. századi Telegdy család levelezése volt a forrás (Sárosi 1984). A disszertáció kiindulópontja (akkoriban értelemszerűen) a megszólítás és említés grammatikai vizsgálata, nyelvi elemzése volt, de érdeklődésemnek, és persze a témának, megfelelően nagy hangsúlyt fektettem a történelmi-társadalmi háttér bemutatására, a korabeli levelezés módjainak leírására, a Telegdy és Várday család kapcsolatainak feltárására, magának a Telegdy Pál–Várday Kata házaspárnak a viszonyára, a lélektani motívumok felismerésére – és mindezek egymással való összefüggéseinek lehetőség szerinti bemutatására.

Normann Fairclough az ilyesfajta kutatói törekvést modellé emeli – azaz a nyelvi és nyelvhasználati elemzés szintjeinek (mikro, mezo, makro) integrálását úgy szorgalmazza, hogy ún. 3 dimenziós modelljével általános útmutatást ad (Fairclough 1992; 1995). Alaptétele, hogy a szoros szövegelemzés mellett figyelembe kell venni az adott közösség diszkurzív és társadalmi gyakorlatait is, mert e három dimenzió között dinamikus és kölcsönös kapcsolat van. Így tehát (az 1984-es értekezéssel illusztrálva) a szoros szövegelemzés (a megszólítások, említések grammatikája, szókinccse stb.) mellett ott kell lennie a diszkurzív gyakorlat három elemének (a szöveg létrehozása, megosztása és befogadása – a levelezés a 16. századi Magyarországon), valamint a társadalmi gyakorlat bemutatásának (az adott kor ideológiái, hatalmi viszonyai – a Telegdy-levelezés résztvevői társadalmi státuszának, nemének stb. a figyelembe vétele az elemzésnél, az adatok értelmezésénél).

Látásból ugyanazt mondják és csinálják a szerzők elméleti keret nélkül is – főleges cífrázás lenne ezeket a megállapításokat elméletek keretébe helyezve megtenni? Más szóval: ad-e valóban többet az elmélet, esetünkben a történeti pragmatika és szociopragmatika elméleti kerete?

Meggyőződésem, hogy az esetek többségében igen, ad, mert:

- az elmélet többek közt attól lesz elmélet, hogy az egyedit – a sok egyedi megfigyelése után – általános szintre emeli, és ennek az általánosnak nevet ad (vö. arculatfenyegetés, arculatfenyegetést enyhítő stratégia, távolító udvariaság). És innentől kezdve az elmélet alkalmazásával az újabb egyediekben már könnyebben felismerjük az ismerős általánost, össze tudjuk azzal kapcsolni, és pontosabban meg tudjuk figyelni és értelmezni az általánostól eltérő egyedi vonásait;
- a történeti pragmatika hidat teremt a nyelvtörténet és a különféle tudományterületek között, olyan interdiszciplinaritásnak adva teret, amelyben a tudományköziség a kutatásban nem egyszerűen egymás mellé tett, egymással lazán kapcsolódó diszciplínákat jelent – hanem amelyben a fő diszciplína, a pragmatika maga a különböző nézőpontok és tudományterületek (nyelvészet, nyelvfilozófia, szociológia, pszichológia, szociálpszichológia stb.) összefonódásából létrejött, „szervesült” interdiszciplinaritás;
- a pragmatika a nyelvtörténetbe behoz egy közös nyelvet (interdiszciplináris terminológiát) is, amelyet beszélve, alkalmazva a külön-külön megtett, egyedi, érdekes és fontos nyelvtörténeti, nyelvhasználati megállapítások nem maradnak elszigeteltek, visszhangtalanok, mint korábban, hanem egyrészt beemelődnek egy magasabb, általános szintre, azaz az egyedint túlmutatóan elméletivé is válnak, másrészt bekerülnek a szélesebb tudományosság szövetébe, annak részévé lesznek (vö. érdekes-e a magyar nyelvtörténet a világ számára);
- mélyebb tudásra tehetünk szert, mélyebben megértjük az emberi elme, lélek és nyelv, ezen belül például a grammatikai szerkezet működését is.

Ezt példázza az ún. ómagyar múlt idők középmagyar kori és későbbi továbbélésével, illetve visszaszorulásával kapcsolatos nézetek változása is. Mint ismeretes, az ómagyar korban még jól körülírható grammatikai funkciókkal rendelkező négy múlt idő közül háromnak a használata a középmagyar kortól kezdődően fokozatosan visszaszorult, és a 20. századra a köznyelvből és a nyelvjáráások nagy részéből is eltűnt. A folyamatnak része volt, hogy a múlt időknek az ómagyarban még

világosan elkülönülő nyelvtani funkciói elhalványultak, összemosódtak; a korabeli nyelvhasználók (valamelyest azért nyelvjárásuktól is függően) látszólag „összevissza”, esetlegesen használták – ha egyáltalán – őket. A középmagyar kor és grammatikája akkoriban (a kétezres évek előtt) kevéssé kutatott lévén, a szakmában is többnyire így vélekedtek a kikopóban lévő múlt időkről. Bár néhány kutató (J. Soltész 1957; Zsilinszky 2005 stb.) tett érdekes észrevételeket arról, hogy mintha lenne valamiféle mintázat ezeknek a múlt időknek a használatában, a módszeres, széleskörű vizsgálat (és például a pragmatikának mint szemléletmódnak a bevonása) híján ezek az értékes megfigyelések egyszerűen maradtak, nem keltettek olyan visszhangot, amelyet ez a kérdéskör megérdemelt volna. Amikor később Mohay Zsuzsanna misszilisek és boszorkányperes tanúvallomások nagy adatbázisa alapján szisztematikusan vizsgálta az ómagyar múlt idők középmagyar kori továbbélését, és a történeti szociopragmatikai szemléletet, elméleti keretet (például Searle beszédaktus-elméletét) és módszereit is felhasználta, arra jutott, hogy „a múlt idők bizonyos funkciói pragmatikai motiváltságúak is lehetnek” – azaz a korábbi grammatikai funkciók helyét pragmatikai funkciók vették át: „a -t jeles múltakkal előadott eseménysorból kiemelkedő -á/-é jeles múltú igékkel kifejezett beszédaktusok megfeleltethetők az asszertívum és az expresszívum kategóriáinak” (Mohay 2020: 231).

Összességében: igen előrevivőnek tartom, hogy a magyar nyelvtörténetírásban a korábban is (bár inkább csak mellékszálként) létező „hagyományos” funkcionalitás után újabb elmélet, elméletek, köztük egyre markánsabban a történeti pragmatika, is megjelentek és egyre erőteljesebben jelen vannak a magyar nyelvtörténeti kutatásban, amely ezáltal látványos újabb eredményeket hozott.

És nem csak azt, hogy ma már szinte kötelező (bár nem mindig indokolt) elvárás nyelvtörténeti munkák esetében is, hogy valamelyik ismert elméleti keretben dolgozzanak.

Hanem azt, ami, úgy gondolom, egy újabb szintet jelent: azt a kutatói hozzáállást, amely az empirikus nyelvtörténet-tudományban az adatokból indul ki, és aszerint választja meg, hogy melyik elméleti keretet vagy kereteket, azoknak mely elemeit és módszereit alkalmazza, hogy kutatási céljának eléréséhez melyik, melyek bizonyulnak a legcélravezetőbbnek. Ilyen monográfiát írt például Mohay Zsuzsanna (2020), Varga Mónika (2022) vagy Bácsi Enikő (2024). Ezekben a szerző – bár néha az értekezését „hagyományos” nyelvtörténeti vagy elméletfüggetlen munkának tartja – voltaképpen egy saját, az adott kutatási témára létrehozott elméleti keretet állít össze.

A történeti pragmatika megjelenése és terjedése a magyar történeti nyelvtudományban (mások mellett) ezt az újfajta szemléletmódot és gyakorlatot segítette létrehozni. Ami azért üdvözlendő és öröndetes, mert nyilvánvalóvá lett, hogy a „hagyományos” nyelvtörténet koncepcióját, módszereit és eredményeit nemhogy nem kell, de nem is szabad „kidobni”, hiszen erre az értékes alapra az elméleteket – köztük a történeti pragmatikaiakat – ráépítve fog megújulni a magyar nyelvtörténet-kutatás. Pontosabban: nem fog, hanem már el is kezdte. A történeti pragmatika a magyar történeti nyelvészetben egyike azoknak a tényezőknek, amelyek révén, remélhetőleg, a tudományos közgondolkodásban többé nem merül fel a gondolat, hogy a „magyar nyelvtörténet – kihálóban lévő tárgy”.

Hivatkozások

- Bácsi Enikő 2020. Variációk a kérésre 17–18. századi levelekben. *Magyar Nyelvőr* **144/4**:460–473. doi:[10.38143/Nyr.2020.4.460](https://doi.org/10.38143/Nyr.2020.4.460)
- Bácsi Enikő 2024. *Kérés- és bocsánatkérés-stratégiák a középmagyar korban.* (Nyelvtudományi Értekezések 172) Budapest: Akadémiai Kiadó. doi:[10.1556/9789634549918](https://doi.org/10.1556/9789634549918)
- Bárczi Géza 1963. *A magyar nyelv életrajza.* Budapest: Gondolat Kiadó.
- Benkő Loránd 1987. *A történeti nyelvtudomány alapjai.* Budapest: Tankönyvkiadó.
- Brown, Penelope – Stephen C. Levinson 1987. *Politeness. Some Universals in Language Usage.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Culpeper, Jonathan 2010. Historical sociopragmatics. In Andreas H. Jucker – Irma Taavitsainen (szerk.) *Historical Pragmatics.* (Handbooks of Pragmatics 8) Berlin: De Gruyter Mouton. 69–96. doi:[10.1515/9783110214284.2.69](https://doi.org/10.1515/9783110214284.2.69)
- Csontos Nóra 2012. Az interperszonalitás kérdése a 19. századi levelezőkönyvekben. In Horváthné Molnár Katalin – Antonio Sciatovelli (szerk.) *Az alkalmazott nyelvészet regionális és globális szerepe: alkalmazott nyelvészeti kutatások az EU magyar elnökség évében.* (MANYE 8) Budapest; Szombathely; Sopron: MANYE; NYME. 215–221.
- Csontos Nóra 2013. A pragmatika mint szemléletmód érvényesítésének lehetősége a történetiségben. *Magyar Nyelv* **109/2**:149–157.
- Csontos Nóra – Tátrai Szilárd 2008. Az idézés pragmatikai megközelítése. Az idézési módok vizsgálatának lehetőségei a magyar nyelvű írásbeliségben. In Tolcsvai Nagy Gábor – Ladányi Mária (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII. Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 59–119.
- Dér Csilla Ilona 2008. *Grammatikalizáció.* (Nyelvtudományi Értekezések 158) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Dér Csilla Ilona 2020. *Diskurzusjelölők és társulásaik a magyar nyelvben.* Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem; L'Harmattan Kiadó.
- Dömötör Adrienne 2008. *A hogy úgy mondjám* diskurzusjelölő. *Magyar Nyelv* **104/2**:427–442.
- Fairclough, Norman 1992. *Discourse and Social Change.* Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman 1995. *Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language.* London: Longman.
- Haader Lea 2004. Változások a történeti szintaxisban – pragmatikai háttérrel. *Magyar Nyelvőr* **128/4**:464–469.
- Havasi Zsuzsanna 2021. „Boszorkánynak lenni mondotta minden igaz ok nélkül”. A sértés beszédaktusáról való beszámolás becsületsértési perekben. In F. Bátori Gyopárka – Havasi Zsuzsanna – Korompay Eszter (szerk.) *Anyanyelvünk évszázadai 5–6. Nyelvünk változása és változatai.* (Studia Iuvenum Chronolinguistica 6) Budapest: ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék. 109–114.
- Ilyefalvi Emese 2010. „[...] akár mi lellyen benneteket mingyart Emberre gyanakoztok”. Boszorkányfenyegetések pragmatikai elemzése. In Székely Tünde (szerk.) *XI. RODOSZ konferenciakötet.* Kolozsvár: RODOSZ; Clear Vision. 75–92.

- J. Soltész Katalin 1957. Az elbeszélő múlt kihalása. *Magyar Nyelv* 53/1–2:127–138.
- Jacobs, Andreas – Andreas H. Jucker 1995. The historical perspective in pragmatics. In Andreas H. Jucker (szerk.) *Historical Pragmatics. Pragmatic Developments in the History of English*. (Pragmatics & Beyond New Series 35) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 3–33.
doi:[10.1075/pbns.35.04jac](https://doi.org/10.1075/pbns.35.04jac)
- Kertész Manó 1931. *Szállok az úrnak. Az udvarias magyar beszéd története*. Budapest: Révai.
- Kocsis Zsuzsanna 2017. Fenyegetőző nemeselek. In Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 189–199.
- Koós Eszter 2008. A kérés beszédaktusa boszorkánypereinkben. In Kozma Judit – Lisznyai-Mindák Cecilia – Ludányi Zsófia (szerk.) *Félúton 4*. Budapest: ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék. 1–13.
- Krepsz Valéria 2015. A kérés beszédaktusa középmagyar kori főnemeselek és közrendűek levelezésében. *Magyar Nyelv* 111/2:162–173.
- Kuna Ágnes 2011. *A 16-17. századi magyar nyelvű orvosi recept szövegtipológiai és pragmatikai vizsgálata funkcionális kognitív keretben*. PhD disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Kuna Ágnes 2017. Történeti szövegtipológia. In Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 223–237.
- Kuna Ágnes 2019. *Nyelv, meggyőzés, gyógyítás. A meggyőzés nyelvi mintázatai a 16–17. századi orvosi receptben*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 210) Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kuna Ágnes 2024. *Fejezetek a receptirodalom történetéből. A 16–17. századi magyar orvosi recept hagyomány nyelvészeti megközelítése*. Budapest: Szépirodalmi Figyelő Alapítvány.
- Maitz Péter 2000. A nyelvtörténetírás elvi kívánalmairól a német nyelv magyarországi története kapcsán. *Magyar Nyelvőr* 124/4:501–513.
- Maitz Péter 2008. „A szent ügy”. A dualizmus kori névmagyarosítási propaganda nyelvészeti elemzése. *Névtani Értesítő* 30:7–33. doi:[10.29178/NevtErt.2008.1](https://doi.org/10.29178/NevtErt.2008.1)
- Maitz Péter – Molnár Anna 2001. Nyelvtörténetírás és történeti szövegnyelvészet. A szöveg helye és a szövegkutatás feladatai a történeti nyelvészetben. In Csátár Péter – Maitz Péter – Tronka Krisztián (szerk.) *A nyelvtantól a szövegtanig. Tanulmányok Kocsány Piroska tiszteletére*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 322–336.
- Mohay Zsuzsanna 2015. A nehezteléstől a sértésig. A rosszallás pragmatikája középmagyar kori magánlevelekben. *Magyar Nyelv* 111/2:174–188.
doi:[10.18349/MagyarNyelv.2015.2.174](https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2015.2.174)
- Mohay Zsuzsanna 2020. *Múlt idők a középmagyar kori levelekben*. Budapest: Szépirodalmi Figyelő Alapítvány.
- Mohay Zsuzsanna 2021. Az -á/-é jeles múlt idő szerepe a tapasztalat és a személyesség kifejezésében boszorkányperekben. In Dömötör Adrienne – Gugán Katalin – Varga Mónika (szerk.) *Versengő szerkezetek a középmagyar kor nyelvében*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 86–109.

- Németh Luca Anna 2014. A nők megszólításának kérdése a Magyar Nyelvőr korai évfolyamaiban. In Drávcucz Fanni – Haindrich Helga Anna – Horváth Krisztina (szerk.) *Doktoranduszok a nyelvtudomány útjain. A Félúton 9. konferencia kiadványa*. Budapest: ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola. 13–28.
- Németh Luca Anna 2015. A nyelvi udvariasság kérdése a Magyar Nyelvőr dualizmus korabeli évfolyamaiban. *Magyar Nyelv* 111/2:189–203.
doi:10.18349/MagyarNyelv.2015.2.189
- Németh Luca Anna 2016. Nyelvi és nyelvhelyességi ideológiák a magyar nyelvi udvariasság interpretációjában a 19. század második felében és a 20. század első harmadában. In Kocsis Zsuzsanna – Németh Luca Anna – Takács Edit (szerk.) *Találkozások Félúton*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. 130–146.
- Németh Luca Anna 2021. *A magyar nyelvi udvariasság fogalma a 19. század második és a 20. század első felének illemirodalmában*. PhD disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Petykó Márton 2015. A boszorkányperek periratai mint közösség- és identitásképző diskurzusok. *Magyar Nyelv* 111/2:147–161.
doi:10.18349/MagyarNyelv.2015.2.147
- Pusztai Ferenc 2005. Nyelvhasználati minősítések a középmagyar beszélt nyelvben. *Magyar Nyelv* 101/3:332–334.
- Sárosi Zsófia 1984. *Megszólítás és említés 16. századi misszilisekben*. Egyetemi doktori értekezés. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Sárosi Zsófia 2003. Történeti szociopragmatika – magyar nyelvtörténet más megközelítésben. *Magyar Nyelv* 99/4:434–448.
- Sárosi Zsófia 2014. A társadalmi és a személyes – két 16. századi nemesúr levelezésében. Történeti szociopragmatikai megközelítés. In Fazakas Emese – Juhász Dezső – T. Szabó Csilla – Terbe Erika – Zsemlyei Borbála (szerk.) *Tér, idő, társadalom és kultúra metszéspontjai a magyar nyelvben*. Budapest; Kolozsvár: ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék; Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 126–139.
- Sárosi Zsófia 2015a. Pragmatika, szociopragmatika, udvariasságkutatás a magyar nyelvtörténetben. *Magyar Nyelv* 111/2:129–146.
doi:10.18349/MagyarNyelv.2015.2.129
- Sárosi Zsófia 2015b. Grammatikai mechanizmus vagy pragmatikai döntés? Tegezés és magázás váltogatása középmagyar kori szövegekben. In Bárh M. János – Bodó Csanád – Kocsis Zsuzsanna (szerk.) *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság; ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. 291–300.
- Sárosi Zsófia 2015c. Nyelvtörténet és udvariasságkutatás. In Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VIII*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 157–169.
- Sárosi Zsófia 2016. Az udvariasság értelmezései. In Balázs Géza – Pölcz Ádám (szerk.) *Udvariasság: Szemiotika, művészet, irodalom, nyelv*. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság. 49–60.

- Sárosi Zsófia 2017. Az udvariatlanság tettenérése. *THL₂: A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata* 2017/1–2:116–124.
- Schirm Anita 2011. *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján*. Doktori értekezés. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. <https://tinyurl.com/jeny-schirm-2011>
- Schirm Anita 2013. Adalékok a szóval diskurzusjelölő történetéhez. In Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VII*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 141–150.
- Schirm Anita 2019. Egy szövegtípus története a diskurzusjelölők tükrében – A stand-up comedy múltja és jelene. In Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei X*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 285–298.
- Schirm Anita 2021. *Diskurzusjelölők szövegeken innen és túl*. (Pragmatika 6) Budapest: Loisir Könyvkiadó.
- Taavitsainen, Irma – Andreas H. Jucker 2010. Trends and developments in historical pragmatics. In Andreas H. Jucker – Irma Taavitsainen (szerk.) *Historical Pragmatics*. (Handbook of Pragmatics 8) Berlin; New York: De Gruyter Mouton. 3–32. doi:[10.1515/9783110214284.1.3](https://doi.org/10.1515/9783110214284.1.3)
- Traugott, Elizabeth C. 2004. Historical pragmatics. In Laurence R. Horn – Gergory Ward (szerk.) *The Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell. 538–561.
- Varga Mónika 2015. „Ezen szódnak ura légy!” Megszólalásokról boszorkányperekben. In Bárány M. János – Bodó Csanád – Kocsis Zsuzsanna (szerk.) *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság; ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. 143–154.
- Varga Mónika 2022. *Kommunikáció és szövegformálás boszorkányperekben*. (Gondolat-Jel 6) Budapest: Szépirodalmi Figyelő Alapítvány.
- Zsilinszky Éva 2005. Megjegyzések a magyar igerendszer 17. századi történetéhez. *Nyelvtudományi Közlemények* 102:265–274.

A szerzőről

Sárosi Zsófia az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtörténeti, Szocio-lingvisztikai, Dialektológiai Tanszékének nyugalmazott egyetemi docense. Kutatási területei: magyar nyelvtörténet (főleg morfématörténet), történeti sociopragmatika, történeti udvariassággutatás.

Elérhetősége: zsofia.sarosi@gmail.com